

Kende János (1941) Kossuth- és Balázs Béla-díjas operatőr, a Színház- és Filmművészeti Egyetem professor emeritusa. 1967-ben Jancsó Miklós filmrendezővel forgatta első munkáját, a *Csend és kiáltást*, az 1960-as évek végétől vele közösen készítette a legjelentősebb nagyjátékfilmjeit.

A végtelenség vége: beszélgetés Kende Jánossal

Kende Jánossal Csepeli György és
Monory Mész András beszélget

Médiakutató: *Mikor, hogyan találkozott először a Káli-medencével?*

Kende János: El nem tudtam volna korábban képzelni, hogy a Balatontól néhány kilométerre még élet van. Én úgy nőtem fel, hogy a Balaton part akár északon, akár délen azonos azzal a keskeny sávval, ahol nyaranta voltunk. Fel sem merült bennem, hogy északon Veszprém felé is el lehet menni, s ott is van mit látni, csinálni. Alföldi munkáink kapcsán Jancsóval arra a következtetésre jutottunk, hogy az Alföld már nem használható, mert ugyan végtelen, de nem ütközik bele semmibe, nincs határa. Nem volt befejezve a táj. Elegünk lett belőle, nekem is, de főleg Miklósnak. S akkor elhatároztuk, hogy megpróbálunk valami mást keresni, amiben megvan a végtelenség, de nem végtelenül végtelen. Gödrös Fricivel beszélünk, aki régi balatoni ember, Ábrahámhegyen volt egy nagyon szép telke, villája, és megkérdeztük tőle, hogy tud-e valamit? „Jó” – mondta. „Gyertek, megnézzük!” – s elvitt a Kornyi-tóhoz, amely Kővágóörs mellett, a Káli-medence közepén van. „Nézzétek meg!” – mondta. Én döbbenetmentesen néztem, nem hittem volna, hogy a Balatonon kívül van más is. Ismertem a Badacsonyt, a Szent György-hegyet, de ami azon túl volt, azt sosem láttam korábban. Meglátuk a Kornyi-tót és környékét, ahol juhodályok voltak. Megtaláltuk az egyszerre végtelen és véges teret, amelyet kerestünk. Ott forgattuk le az *Égi Bárányt* 1970-ben.

Médiakutató: *A módszert, amit korábban kitaláltak az Alföldön, az új helyszínen változtatás nélkül lehetett alkalmazni?*

Kende János: A *Csend és kiáltást* 1968-ban készítettük az Alföldön. Ez volt az első Jancsóval forgatott filmem. Első ijedtemben jól sikerült. Az *Égi Bárányt* az új tájba jól be tudtam illeszteni, de nem volt igazán jól fényképezve. Ennek az is lehetett az oka, hogy az *Égi bárány* színes film volt, míg a *Csend és kiáltás* fekete-fehér. Az *Égi báránnyal* elégedetlen voltam. De nem volt se időm, se energiám arra, hogy korrigáljam a beállításokat, belső vágásokat csináljak.

Médiakutató: *Nüanszokról lehetett csak szó, nem? A módszeren nem akartál változtatni.*

Kende János: A módszer még nem volt igazi.

Médiakutató: *Hol lett igazi?*

Kende János: A módszer legtokéletesebb példája a *Szerelmem, Elektra*, amelyet 1974-ben forgattunk az Alföld szélén, Apajpusztán. Ott már az eszközök is gazdagodtak, mert addig csak a fahrtsínen volt ott a kamera, itt a fahrtsínen még egy daru is volt, ami által bonyolultabbá vált a felvétel. A zoomot mindig használtuk, de így még bonyolultabb lett. Visszamenőleg azért érdekes a dolog, mert Miklós videón nem láthatta, hogy mit csinálunk. Ezt először a *Bocaccióban* 1981-ben próbálta ki. Addig mindig el kellett hinnie, hogy jól érzem a mozgást, jól érzem a zoomolást. Egyébként nagyon ritkán volt elégedetlen utólag a musztervetítésekénél. A *Bocaccio* után rászokott a videón való követésre.

Médiakutató: *Ellenőrizte?*

Kende János: Csak látta, hogy mi történik. Azelőtt csak utólag, muszterben látta. A *Csend és kiáltás* volt az első filmem. A forgatás első hetében le akart váltani.

Médiakutató: *Miért?*

Kende János: Hogy nem jól értem őt. Lassú vagyok, nem azt látja, amit akart volna látni. Az első öt nap felvételei alapján volt egy musztervetítés, ahol ott volt Hernádi Gyula meg Mészáros Márta, és ők azt mondták, hogy nincs igazad, Miklós, ez jó. És így menekültem meg. A Káli-medencével azután egyre szorosabb lett a kapcsolatom. A következő filmeknél, az 1979-ben készült *Allegro Barbaro* és *Magyar rapszódia* forgatása közben megismerkedtem egy nénivel, akinek azt a feladatot adtam, hogy amikor nincs forgatás, mindennap mutasson nekem egy eladó házat. Ebédszünetben beültettem a kocsimba, és ő mutatta az eladó házakat. Mindig legyintettem, hogy nem érdekel, nem érdekel, míg el nem jutottunk Kékkútra. Ott megláttam egy kb. 35 négyzetméteres házat, boltíves istállóval, boltíves szobákkal, egy óriási pajtáva, és még egy komplett kis házzal a telek végén, egy romos nyári konyhával. Hatalmas telek volt, lent egy akácerdő, tele különféle mezőgazdasági gépekkel. Nagyon elhanyagolt volt az egész. Erre nyomban azt mondtam: megveszem. Nem tudták senkinek eladni, mert Kékkúton nem volt munkalehetőség. A közeli Kővágóörsön volt téesz, az prosperált is. Kékkúton semmi nem volt. Páran voltak jómódúak csak. Pék Pali bácsi, aki később polgármester lett, nagyon komoly gazda volt. Az istállójában tizenöt bika volt, amelyeket Olaszországba exportált. A család egyik tagja mindig együtt dolgozott a béresekkal.

Médiakutató: *Boltívre nem lehet nemet mondani.*

Kende János: A boltíves istállóra nem lehetett nemet mondani. Bár a boltívek alacsonyak voltak, s emiatt lovak nem fértek bele, csak teheneket lehetett volna bent tartani. A ház a helybeli Pék család egyik tagjává volt, s megismerkedtem a család többi tagjával. Fotókat küldtem Erős Tamás barátomnak, mert egyedül nem akartam megvenni.

Azért vettük meg a telket és a rajta álló házat, mert volt egy baráti társaság, amelynek tagjai minden évben béreltek a Balatonnál házakat, hogy nyaralhassanak. Hol Szepezden, hol Fonyódon, viszonylag sok gyerek volt. Horribilis összegeket fizettünk.

Médiakutató: *Mások is vettek a Káli-medencében házakat?*

Kende János: Szomjas György, Kardos Ferenc Kővágóörsön vettek házat. Később Simó Sándor is vett. Presser Kékkúton vett szintén házat. De az már egy másik történet. András Ferenc a második hullámban került ide.

Médiakutató: *A helybeliek hogyan fogadtak benneteket?*

Kende János: Azt mondtam az elején, hogy ha háromszor kellemetlenkednek a házam előtt, akkor eladom. De végül is jól meglettünk egymással. Nem volt semmilyen konfliktus.

Médiakutató: *A helybeliek látták a filmeket, amiket csináltatok?*

Kende János: Nem. Tudták, hogy filmesek vagyunk, hiszen látták, hogy forgatunk. Volt, akinek a gyereke szerepelt, tehát tudták. De a filmeket nem nézték meg.

Médiakutató: *Jancsó nem vett semmit a Káli-medencében?*

Kende János: Hosszan jártunk Ederics környékén, egy malmot akarunk neki venni. Legalább hat-nyolc malom volt ott, és egyet kinéztünk. De Miklós végül rájött, hogy földút vezet a malomhoz, különben is messze van Budapesttől, és emiatt lemondott róla. Kisoroziban vett házat.

Médiakutató: *Gyorsan berendezkedtetek?*

Kende János: Lakni az első pillanattól lehetett benne. Kútról volt a víz. Budi volt, komfort semmi. A gyerekek imádták. Azt mondtuk, ha nem válik be, eladjuk. Nyerünk egy csomót, mert addig se bérelünk. A Kékkúti Forrás igazgatóját megkértük, hogy csináltasson derítőt, mire ő felajánlotta, hogy megcsináltatja a vízvezetékét. Egy héten belül kiásatta a vezeték helyét. Lett vízvezetékünk a kútról. A gyerekek panaszkodtak, hogy túl sok a civilizáció.

A házat kimeszeltettük, később építettünk egy fürdőszobát, az istállóba tettünk egy konyhát. Volt lent egy kis ház, azt megcsináltattuk, és abba leköltöztem. Fele kétszintes, fele egy nagy tér. A Kossuth-díjból építettem. Amit mellé építettünk, azt a Calder-képből fizettem, amit Franciaországban díjként kaptam. A képet szerencsére nem vitték el a budai lakásomból, amikor kirabolták. A rablóknak fogalmuk sem volt Calder mobil alkotásainak értékéről.

Médiakutató: *Sok időt töltesz Kékkúton?*

Kende János: Egyre többet, ahogy lehet, lemegyünk a feleségemmel.

Médiakutató: *Mekkora a változás a nyolcvanas évekhez képest?*

Kende János: Éppen most rontják el. Két panziós ház épül, szerintem a megengedettnél nagyobbak. Nőtt az autóforgalom, nagy a zaj. Most járdát építenek teljesen fölöslegesen. Nyolc embernek, aki a boltba megy, nem kell járda, a túloldalon amúgy is van.

Médiakutató: *A lakosság száma nő vagy csökken?*

Kende János: Kevesen laktak a faluban, most is kevesen laknak. Nyolcvanan élnek Kékkúton. Az egy főre eső Kossuth-díjasok számában jól áll a falu, Andor, én, Cserhalmi, és még egy operaénekes is itt vett házat.

Médiakutató: *Visszatérve a Káli-medencéhez és a módszerhez, amelyet a Jancsó-filmek felvételén alkalmaztál, miben foglalnád össze az ars poeticádat?*

Kende János: A *Csend és kiáltást* ösztönösen csináltam. A forgatás mindössze 18 napig tartott. Menet közben alakult ki a módszer. A későbbi filmekben jöttem rá, hogy én teremtem meg a teret, amelyet Jancsó tölt meg élettel. A végtelenségnek én szabtam meg a végét.

„A *Csend és kiáltást* érdekes pillanatban mutatták be, a '68-as párizsi és prágai megrázkódtatások előtt néhány hónappal. Nem mintha direkt kapcsolatot vélnék felfedezni e film és a napi történelem között: ez majd a következő opuszra, a *Fényes szelekre* igaz. Itt most a történelem háttérbe fakítása a meglepő. *Szegénylegények? Csillagosok?* Mindkét remekműben vad erővel, zuhatagként hullámzott Történelem: az összezárt nagy embercsoportokat a rendező különös formanyelve rituálisan mozgatta: a legtöbb későbbi Jancsó-filmre is ez lesz majd érvényes. Itt kevésbé: a *Csend és kiáltás* eddig Jancsó legzártabb, kamara-jellegű darabja. A nyitott, tág tér és a zárt belsők kontrasztja emlékeztet a *Szegénylegények* éles kontúrú világára, de sok másban nagyon különböző. Itt épp a kontúrok szürkébbek, homályba veszőbbek. Tudjuk, mikor játszódik (1919 után), de nem tudjuk, nem egészen ismerjük, sőt nem is értjük az előzményeket, meg a titokban tartott okok-okozatok pontos láncolatát. Valakit bujdatnak egy parasztgazda tanyáján; két baljós asszony méreggel itatja a férjet. Csendőrök kutatnak és nyomoznak. A csendőr és a bujkáló között rejtélyes kapcsolat van...

Megint a kínzó élmény, de csak meghatározatlanul, inkább tudattalanul: nem csak akkor, máskor is játszódhatna. De mi az a máskor? Jancsónál mindig »áthallásra« gyanakodtak. Hogy talán 56-ról akarna mondani valamit? A megtorlás témája különösen, de a »fegyverek kritikája«, ez a marxista klisé-kifejezés is rögtön gyanús lett, ha Jancsónál találkozott vele a hatalom. Mint jelentős alkotásoknál, ez a politikai-történelmi »áthallás« nem olyan egyértelmű. Nem allegória. A legjobb Jancsó filmek nem csak, és nem elsősorban azért jók, mert »másról (is) beszélnek«. ... Csak beharangozót írtam: ennek végére kívánczok, hogy a *Csend és kiáltás* volt Kende János bemutatkozása Jancsó kamerája mögött: egy nagyívű operatőri pálya kezdete.”

Bikácsy Gergely¹

1 Bikácsy Gergely (2002): *Csend és kiáltás*. <https://magyar.film.hu/filmhu/magazin/csend-es-kialtas-elemzes-szakma>.

„Miközben Jancsó látszólag egyre inkább a politikai film, a direkt parabola felé halad – akár következő filmjeinek szinopszisait, akár nyilatkozatait olvassuk –, a rítus szerepe filmjeiben egyre nő, és ezzel együtt az irracionális elem. Az *Égi bárány* papfőhőse a történet során egyszerre eltűnik, szerepét a Hegedűs veszi át, a film újra és újra ismétli az ünnepek, dalok, járások, ölesek rítusát: a köd, ez a korai filmekben (a *Három csillag* epizódjában például) még realitásként alkalmazott hangulati elem itt most színesen, füstként-ködként elborítja a tájat. A tájat, amely most a pusztá absztrakciójából egy szinte szimbolikus »magyar tájba«, a dunántúli Káli-medencébe költözik át, amely majd a *Még kér a népben* és a *Magyar rapszodiában* visszatér. ...

A *Szerelmem Elektra* még tovább lép az antiknak, a modernnek az egyetlen tér-időben való összevegyítésével. Elektra és Oresztész története egyetlen nagy tánc: az antik mítosz közismert fordulatait megtörténnék ugyan, de a mozgások, gesztusok, a gyász és az öröm, a gonoszság és a megtorlás, akár egy táncjátékban, csak relatívak: bár megtörténnék, mégsem igazán történnék meg, mintha mesélnék őket, és mintha semmi sem volna végleges. Hiszen amikor Elektra és Oresztész meghalnak, újra feltámadnak, és a történet folytatódik tovább. A kamera korlátlan lehetőségeket kap, a tér, az apaj-pusztai, jól ismert, mitikus tér, szinte mint a semmiből kiemelkedő szigetet fogja körül ezt a sosemvolt-sosemlesz világot. A tér egységét semmi sem töri meg – a horizont végtelen – az idő pedig nem kezdődik és nem ér véget – még a beállítások változása sem jelez időmúlást.”

Kézdi-Kovács Zsolt²

² Kézdi-Kovács Zsolt (1981): Egy stílus alakváltozásai: Jancsó tánca. *Filmvilág* http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=7329.